

Bertrand Russell'in Gözünden Aristoteles'in Kıyas Teorisine Genel Bir Bakış*

A General Overview of Aristotle's Syllogism Theory by Bertrand Russell's Consideration

Neslihan Doğan¹

*Bu makale "Bertrand Russell'in Aristoteles'in Mantığına Yöneltilti Eleştiriler ve Bir Değerlendirme" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bursa, Türkiye

ORCID: N.D. 0000-0002-3734-5112

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Neslihan Doğan,
Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen- Edebiyat
Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bursa, Türkiye
E-mail/E-posta: neslihandogan58@gmail.com

Başvuru/Submitted: 27.10.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
01.12.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
08.12.2019

Kabul/Accepted: 08.12.2019

Atıf/Citation:

Doğan, Neslihan. (2019). "Bertrand Russell'in Gözünden Aristoteles'in Kıyas Teorisine Genel Bir Bakış" *Felsefe Arkivi- Archives of Philosophy*, 51: 117-128.

<https://doi.org/10.26650/arc2019-5107>

ÖZET

Mantığın tüm tarih boyunca süren gelişimine önemli katkılarıyla ön plana çıkan Aristoteles, felsefi sistemi ve mantığa yönelik bakış açısıyla birlikte kendinden sonraki çalışmalara farklı açılardan kaynaklık etmiştir. Russell'in da içerisinde bulunduğu birçok düşünür ve mantıkçı, olumlu ya da olumsuz bir tutum fark etmeksizin, Aristoteles ve onun düşünceleri doğrultusunda geliştirilen mantık çalışmalarıyla yüz yüze gelmiştir. Bu çalışmada yapılmak istenen ise Aristoteles'in kıyas teorisinin ayrıntılarına girmek, bununla birlikte bu teorinin Russell'in gözünden nasıl bir anlam ifade ettiğini açıklamaktır.

Bu amaca uygun olarak, öncelikle kıyas teorisinin mantığın gelişimi üzerine olan etkilerine, daha sonra ise Aristoteles'in kendi açıklamalarına yer verilmiştir. Çalışmanın devamı, Russell'in gözünden kıyas şeklinde kurulan çıkarımların formel ve içeriksel ayrıntılarını ele almaktadır. Sonuç bölümünde ise Aristoteles'in önemli katkılarıyla içerik kazanan mantık çalışmalarının, Russell'in içerisinde bulunduğu gelenekle birlikte nasıl farklı bir noktaya geldiği ifade edilmiştir. Tüm bu açıklamalar doğrultusunda görülecektir ki Aristoteles ve Russell, çalışmalarını ortaya koyarken doğru ve tutarlı düşünmenin yollarını aramakta, çıkarımların geçerliliğini ise formel kalıplar doğrultusunda ifade etmek istemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıyas, akıl yürütme, özne-yüklem mantığı, tümdengelim, bağıntılar

ABSTRACT

Aristotle, who has come to the forefront with the significant contributions to the development of logic throughout the history, has been the source of different perspectives for his subsequent studies with his philosophical system and logic. Many thinkers and logicians, including Russell, have come face to face with Aristotle and his ideas, regardless of whether they are positive or negative. The aim of this study is to explain the meaning of Aristotle's syllogism theory from Russell's point of view.

In accordance with this aim, firstly the effects of the theory of syllogism on the development of logic and then Aristotle's own explanations are given. The study continues by examining the formal and contextual details of syllogism inferences from Russell's consideration. In the conclusion part, it is stated how studies in logic, which grew in size with the important contributions of Aristotle, reached a different point with the tradition in which Russell was involved. In the light of all these explanations, it will be seen that Aristotle and Russell look for ways to think correctly and consistently in their work, and they want to express the validity of inferences according to formal patterns.

Keywords: Syllogism, reasoning, subjective-predicative logic, deduction, relation

Giriş

Kıyasın Mantığın Gelişim Süreci İçerisindeki Rolü

Doğru, anlamlı ve tutarlı düşünmenin olanaklarını araştırması anlamıyla mantık (logic), en temelde akıl ve dil arasındaki etkileşimin insan edinimlerindeki en büyük yansımasıdır. Etimolojik olarak bakıldığında bu kavramın, temelde Grekçe olan “logos” ve Arapça olan “nutk” kelimelerinden geldiği görülmektedir.¹ Bu bağlamda, akıl temelli düşünme ve bu düşünmeye bağlı olarak dile getirilen söz olarak anlaşılmaktadır. O halde, mantığın temel işlevinin dil ile düşünme, düşünme ile akıl ilişkisinden doğduğu ifade edilebilir.

Doğru düşünmenin olanaklarını serimleme çabası geçmiş yüzyıllardan beri araştırma konusu olagelmış, döneminin temel inanç ve kabullerini ortaya çıkarma aşamasında önemli bir hal almıştır. Nitekim, İlk Çağ dönemi içerisinde mantığın veya mantıksal ilkelerin en temelde matematiğin ve diyalektiğin kullanımı içerisinde aktif rol oynadığı görülmektedir. Diyalektik* düşünme biçimi, Zenon'un metodik düşünme yöntemi ile başlamış farklı felsefi görüşlerle ayrıma uğramıştır. Bu ayrımlara kısaca değinmek gerekirse; Sokrates geleneği ile birlikte kesin ve değişmeyen bilgisi diyalektik düşünme ile ortaya konulabiliyorken; çağdaşları olan sofistlerin içerisinde bulunduğu gelenekle birlikte diyalektik düşünme, farklı bir biçimde ele alınmıştır. Dilin gramer ile olan ilişkisine öncelik veren sofistler için diyalektik yöntem, bir dilin çeşitli söylemleri ile birlikte başlangıçta temel olarak kabul edilen ifadenin çürütülmesi veya ispat edilmesi anlamına gelmiştir. Dolayısıyla İlk Çağ dönemi içerisindeki mantığın gelişme sürecine bakıldığında, farklı kullanımları ile birlikte daha çok diyalektik düşünme anlamına geldiği ifade edilebilir.

Bu dönem içerisinde mantığın temelde iki farklı eğilime sahip olduğu görülmektedir. Bu eğilimlerden ilki, kavramlar arası ilişkilere önem veren *Akademia-Peripatetik* mantık; ikincisi ise önermelerin mantıksal durumlarını ön plana çıkaran *Stoa-Megara* okulu geleneğidir.² *Megara-Stoa* geleneği içerisinde mantık, tıpkı diğer bilimler gibi ayrı bir çalışma alanı teşkil ederken

1 Doğan Özlem, *Mantık* (İstanbul: Notos Kitap, 2017), 27.

*Diyalektik: Yunanca tartışma anlamına gelen dialektike, “tekhne”den türeyen bir terim olarak, genelde akıl yürütme yoluyla araştırma ve doğruya ulaşma yöntemini ifade eder. Bkz. İbrahim Emiroğlu, Hülya Altunya, *Örnekleriyle Mantık Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 210.

2 Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem (İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990), 62.

aynı durum, *Akademia-Peripatetik* mantık geleneği için söz konusu değildir. Bununla birlikte Aristoteles'in doğru bilginin arayışına yönelik çalışmaları, bu iki eğilimin anlaşılması adına önemli bir yer ifade etmektedir. Aristoteles'in mantık tarihi içerisindeki önemine değinmek ve onu, geleneksel mantığın kurucu olarak nitelendirmek her şeyden önce onun, bir sistem filozofu olmasından kaynaklanmaktadır. Mantığa, "Organon" yani alet anlamını yüklemesiyle birlikte kendisinden önceki kabullerden farklı, yeni bir bakış açısı ortaya sermiştir.

Aristoteles'in bakış açısına göre, geçerli akıl yürütmeler ile bilgi arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Onun deyimi ile "analitik", bilgi üzerine eğilimde bulunan herkesin sahip olması gereken bir edimdir ve bu edim, geçerli akıl yürütme ve kanıtlamaların temelini doğru bir şekilde gösterebilir.³ Bu da ancak akıl yürütmenin geçerli kalıplarının ortaya konulduğu kıyas (tasım) öğretisinin kendisi ile mümkündür. Kıyas öğretisinin, tamamen Aristoteles'e ait olduğu söylenebilir. David Ross'un ifadesiyle: " "Syllogismos" kelimesi Platon'da mevcuttur ancak ona, Aristoteles tarafından verilen anlamda değil. Çıkarım (inference) süreciyle ilgili genel bir açıklama verme yönünde Aristoteles'ten önce hiçbir teşebbüs yapılmamıştır."⁴ O halde kendisinden öncekilerden farklı olarak Aristoteles bilimleri sağlam bir zemine oturtmak istemiş, bunun için de çıkarımların geçerli formel kalıplarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bununla birlikte diyalektik düşünme biçimi bilgi edinmede alternatif bir seçenek olarak kalmış, *analitik* ise kesin ve doğru bilginin araştırılmasında kavramlardan önermelere ve oradan da çıkarımlara kadar ki olan sürecin topyekûn araştırılması ve kesin kalıplar üzerine oturtulması anlamına gelmiştir.

Aristoteles'in akıl yürütme ve çıkarımların geçerli kalıplarını belirleme girişimi gayesi altında geliştirdiği kıyas teorisi, kendisinden sonraki çalışmaları çeşitli açılardan etkilemiştir. Özellikle, Orta Çağ batı dünyasındaki gelişmelerle birlikte Aristoteles'in çeşitli metinlerinin tercüme edilmesi ve yorumlanması, geniş kitlelere hitap etmesini olanaklı kılmış ve hatta dönemin Skolastik müfredatının en gözde konusu haline gelmiştir. O, belirli kıyas kalıplarının geçerliliğinin ispatı girişimi ile birlikte, kendinden sonrakilere şöyle bir not bırakmıştır: Bir çıkarımın geçerliliği, öncüllerin doğruluğunun araştırılmasına gerek kalmadan ispat edilebilir ve bu ispat, belirli kıyas kalıpları ile birlikte açıklanabilir. Böyle bir yaklaşım, dedüktif çıkarım başlığı altında mantık tarihinde uzun bir dönem yer edinmiş, mantıksal düşünmenin kendisi bu çıkarımlar altında şekillenmeye başlamıştır. Burada şu noktanın açıklanması doğru bir adım olacaktır. Matematik ve geometri gibi çeşitli sağı bilimlerdeki çıkarımların geçerliliği ve doğruluğu, apaçık olan aksiyomlara dayanmaktadır. Ancak Aristoteles'in kıyas öğretisi göz önüne alındığında, mantıksal çıkarımlardaki zorunluluk sağduyuya uygun bir erdemden hareket etmektedir. O halde sorulması gereken asıl soru şudur; çıkarımların kendilerine göre yapıldığı ilk önermelerin doğruluğu neye dayanmaktadır? Aristoteles bu soruyu, kendi felsefesiyle ilişkili bir biçimde açıklamasına karşın, ona yöneltilen eleştirilerin kilit noktası yine burasıdır.

Kıyasın iç yapısına yönelik olan bu soru, özellikle Yeni Çağ'daki gelişmelerle birlikte gün yüzüne çıkmıştır. Deney ve gözleme olan inancın artması, Aristoteles'in kıyas temelli

3 Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Divan Kitap, 2017), 235.

4 David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2017), 64.

çıkarımlarının dışında geçerli kabul edilebilecek farklı bir akıl yürütmenin mümkün olup olamayacağı sorusunu da devamında getirmiştir. Bu konuda kendi çağının sorunsallığına değinmesi anlamıyla Descartes'in sözlerine yer vermek doğru olacaktır: "Mantığın kıyaslarının (syllogisme) ve diğer işlemlerinin çoğunluğunun yeni bir şey öğretmekten çok bilinen şeyleri başkalarına açıklamaya, ya da hatta, Lullus'un yöntemi gibi, bilinmeyen şeyleri öğretmek yerine onlar hakkında yargıda bulunmadan konuşmaya yaradıklarını fark ettim."⁵ Descartes'in bu sözü, döneme hâkim olan düşüncelerin ipuçlarını verebilir.

19. Yüzyılla birlikte ilerleyen çalışmalar mantığın, matematik ve geometri ile ilişkisini ön plana alarak yeni bir görüşü ortaya çıkarmıştır. Her iki mantık geleneği de çıkarımların formel kalıplarını ortaya koyma çabasında aynı amaca hizmet etmektedir. Ancak yeni mantık işe, geleneksel mantığın kavram yüklü metafiziksel dilini dışarıda bırakarak başlamıştır. Bu yeni dil, belirli işaret ve semboller temelinde her türden mantıksal teoriyi ispatlama olanağıyla çıkarımları, belirli dilsel kalıpların bağlılığından kurtarmaktadır. Russell'in da öncülüğünü yaptığı sembolik/lojistik mantık; Leibniz, Boole, Frege, Whitehead gibi isimlerle anılmaktadır. Bu makalenin temel gayesi, yeni bir perspektifte kıyasa yönelik nasıl bir bakış olduğu ve yine Russell'in gözünden çıkarımların geçerliliğine dair nasıl bir kabulün olması gerektiği sorularının açıklanmasıdır. Bununla birlikte görülecektir ki, "Tasımlar Mantığı" olarak anılan Aristoteles mantığı ile Russell'in içerisinde bulunduğu mantık geleneğinin temellerini birbirinden ayırmaktansa, bu iki mantık geleneğini aynı gayenin gelişim aşamaları olarak değerlendirmek daha doğru bir tespit olacaktır.

Genel Hatlarıyla Aristoteles'in Kıyas Teorisi

Aristoteles'in kaleme aldığı *Analitikler*'in açıkladığı konular, görünüşte farklı ve tüzel bölümleri içermesiyle birlikte hemen hemen hepsinin, temelde kıyas teorisine yönelik bir araştırma olduğu belirtilebilir. Aristoteles'in böyle bir çaba içerisinde girmiş olmasının nedeni; bilimlerin sağlam ve geçerli dayanaklara sahip olması gerektiğine dair bir inanç olduğu ifade edilebilir. O halde "*Organon*" olarak mantık, bilimlerin geçerli kalıplarını araştırarak onları sağlam bir zemine oturtabilecektir. Bu nedenle, düşünmenin bir *aleti* olarak bilimlere hizmet edecek olan mantık, aynı zamanda bilginin açıklanması, geçerliliğinin ortaya konulması ve ispatlanması için de önemli bir konu haline gelmiştir. Nitekim bu konu, geniş anlamıyla onun tüm *Analitikler*'inin ortak noktası olan kıyas öğretisi ile ilgilidir.

Aristoteles, kıyas konusu söz konusu olduğunda şu tanımların altını çizmiştir: "Kıyas bir sözdür ki, bazı şeylerin konulmasıyla, bu verilerden başka bir şey sadece bu veriler dolayısıyla gerekli olarak çıkar."⁶ O halde, sonucun gerekliliğinin apaçık oluşu, öncüllerde gerekli olmayan hiçbir ifadenin bulunmamasına bağlıdır. Kıyasa yönelik diğer bir açıklama ise şu şekildedir: "Kıyas, doğru ve ilk olan öncüllerden veya kendilerinden edindiğimiz bilginin kendisinin de

5 Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Murat Erşen (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 47.

6 Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966), 9.

kaynağı ilk ve doğru olan öncüllerde bulunan öncüllerden hareket ettiği zaman bu bir *ispat* 'tır.⁷ O halde en temel anlamı ile bir kıyas, şu örnekle ifade edilebilir: Bütün B'ler A'dır, Bütün G'ler B'dir. O halde, Bütün G'ler A'dır. (A,B,G harfleri kıyasın içerisinde yer alabilen terimleri ifade etmektedir) Örnekte de görüldüğü gibi Aristoteles'in ele aldığı tüm mantıksal önermeler, yalnızca özne ve yüklem ilişkisine dayanmaktadır. Bununla birlikte kıyasın öncülleri içerisinde tekrarlanan orta terim, çıkarımın geçerliliğinin özel koşullarını ifade etmektedir. Yani öyle bir çıkarım vardır ki çıkarımın geçerliliği, yine öncüllerdeki terimlerin kuruluş şekillerine bağlı olmakla birlikte, aynı zamanda onların içerdiği terimlere de bağlıdır.

Aristoteles'e göre her ispat, şüphesiz üç terimle yapılabilir ve sonuçta ancak iki öncüle bağlı kalacaktır.⁸ Bu üç terim; sonuç önermesinin öznesi olan küçük terimi, yine sonuç önermesinin yüklemi olan büyük terimi ve öncüllerde tekrarlanan orta terimi içermektedir. Aynı zamanda orta terimin öncüller içerisindeki konumu, onun mükemmel kıyas formu olarak ele alınmasını olanaklı kılınmaktadır. Aristoteles, konumlarına göre kıyas kalıplarını şu şekilde açıklamıştır: "Orta terim bir konu hakkında tasdik edilmişse ve herhangi bir şey de onun hakkında tasdik edilmişse veya kendisi tasdik edilmişse ve başka bir terim onun hakkında inkâr edilmişse, birinci şekil elde olunacaktır; bir şey hakkında hem tasdik hem de inkâr edilmişse, ikinci şekil elde olunacaktır; nihayet başka şeyler onun hakkında tasdik edilmişler veya biri inkâr, öbürü tasdik edilmişse son şekil elde olunacaktır."⁹ Bununla birlikte Ross'un da ifadesiyle Aristoteles dördüncü bir şeklin olanağının farkındadır ancak bu şekli *Analitikler*'inde ele almamıştır.¹⁰ Az önce ele alınan çıkarım, Aristoteles'in birinci konum olarak ifade ettiği yetkin kıyaslara örnektir. Ona göre: "Bütün kıyaslar da birinci şekildeki bütüncül kıyaslara irca olunabilirler. Her ne kadar hepsi için aynı tarzda olmasa da ikinci şekil kıyaslar şüphesiz onlar sayesinde yetkinleşmişlerdir."¹¹

Kıyasın yapısına dair genel bilginin verilmesinin ardından ona, daha yakından bakmak doğru olacaktır. Geleneksel mantığın çıkarımları içerisinde dolaylı çıkarımlar başlığı altında ele alınan kıyaslar, iki ya da daha fazla öncüllerden bir sonuç çıkarma anlamına gelmektedir. Bununla birlikte *Birinci Analitikler*'inde Aristoteles, kategorik ve modal yapıdaki kıyas tiplerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu çalışmanın amacına uygun olarak, Aristoteles'in araştırmasını yapmış olduğu tüm kıyas tiplerinin ayrıntılarına girilmeyecektir. Russell'in düşüncelerini açıklamak ve sınır çizmek amacıyla sadece kategorik kıyaslar ele alınacaktır.

Kategorik kıyaslar, kategorik önermelere göre kurulmuş olan, yani öznesi somut-tekil yüklemi ise soyut-genel olan önermelerdir. Bununla birlikte Aristoteles, nitelik, nicelik, bağıntı ve kiplik fark etmeksizin önermeleri sadece özne-yüklem ilişkisi bağlamında ele almıştır. Onun çıkarımlara dair tüm öncülleri sadece bu temelde ele almasının bir nedeni; kendi metafiziğine uygun olarak bir öznenin, onun ifade ettiği türden bir tözsellüğün yansıması olmakla birlikte, bir yüklemnin ise bu tözsellüğün ortaya çıkmasını sağlayan metafiziksel bir anlam taşımasıdır. Bu anlayış, onun

7 Aristoteles, *Organon 5 Topikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), 3.

8 Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, 76.

9 Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, 97.

10 David Ross, *Aristoteles*, 68.

11 Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, 24.

tüm mantığına yansımakla birlikte, öncelikle tüm var olanlar üzerinde içlemsel ve kaplamsal bir yorumu; daha sonra ise kıyasın tüm terimleri arasında kaplamsal ilişkilere dair yorumları ortaya çıkarmıştır. Kıyaslardaki kaplam ve işlem ilişkisini açıklamak, kıyas kalıplarındaki geçerliliğin nasıl bir temelde olduğunun anlaşılması için iyi bir yol olacaktır. Tüm soluklanan nesnelere canlıdır, duvar soluk almayan bir nesnedir. O halde, Duvar canlı değildir.¹² Aristoteles'in örneğini verdiği çıkarıma göre, "canlı olma" özelliği "soluk alan"lar için bir özlük kavramıdır. Yani "soluk alma"nın kendisi "canlı olma"nın içerisinde bulunması gereken zorunlu, içkin bir niteliktir. O halde Aristoteles çıkarımları, terimlerin kaplamsal ve içlemsel durumlarını göz önüne alarak, sınıflama veya bölme temelinde geçerli kalıplara oturtmuştur.

Kıyaslar, öncelikli olarak dedüktif temellidir ve tümel olumlu bir öncül ile kurulmaya başlanır. Aristoteles elbette tikel ve tekil kavramları bununla birlikte önermeleri ayrıntılı bir şekilde araştırmıştır. Ancak ona göre yetkin bir kıyas, orta terimin büyük önermede konu, küçük önermede ise yüklem olmasıyla elde edilir.¹³ Burada büyük öncül, öncelikle tümel, tekil veya tikel olabiliyorken; küçük öncül, olumlu bir önerme olmalıdır.¹⁴ O halde, küçük öncülün yapısal olarak büyük öncülden çıkartılabileceği buradan anlaşılabilir. Bu belirlenim sayesinde Aristoteles, tümel öncülden tikel öncüle doğru ilerleyen çıkarımın geçerliliğini önceden sezmiştir. Kıyas teorisi ise bu sezginin normatif bir ifadesidir.

Çıkarımın bilgi veren bir türüne yönelik olan araştırma ise Aristoteles'i bilimlerin hangi ispat yöntemi ile olanaklı olacağına dair genel bir sorgulamaya yönelmiştir. Özellikle *İkinci Çözümlemeler*, bilimlerin ele alacağı kıyasların nasıl yapıda olması gerektiğine dair bir araştırmadır. Bu araştırma ile birlikte Aristoteles hem kıyasın özüne hem de bilginin sağlam bir temele sahip olmasına yönelik önemli açıklamalar ifade etmiştir. Buna göre: "Her anlaksal öğretim ve öğrenim önceden bulunan bilgiden yola çıkar. Teklere bakıldığında bu açık: matematiksel bilimler ve öteki sanatların her biri bu yolla elde edilir. Gerek tasımla gerek tümevarımla yapılan uslamalarda da bu böyle; bunların her ikisi de önbilgilerle öğretim yapar: birinciler kabul edilen öncülleri alır, berikiler tekilin açık olmasıyla tümeli gösterir."¹⁵ O halde kıyas veya tanıtlamalı kıyas içerisindeki çıkarımların geçerliliği, kimi konularda farklı açılardan ele alınmıştır. Buna göre:

*"Bilmenin başka bir tarzı varsa da bunu daha sonra ele alacağız; ama biz 'tanıtlama aracıyla bilmek'ten de söz ediyoruz. 'Tanıtlama' dediğim, bilgi veren bir tasım; 'bilgi veren' dediğimse, ona göre bilgiyi edinmemizi sağlayan tasım. İmdi 'bilmek' belirttiğim gibiyse, tanıtlamalı bilginin şöyle öncüllerden çıkması zorunlu; doğru, ilk, doğrudan, sonuçtan daha iyi bilinen, daha önce gelen ve sonucun nedeni olanlar; çünkü böylece ilkelerde tanıtlanana uygun olacak. Bu böyle olmadan da tasım olabilecek, ama bu bir tanıtlama olmayacak"*¹⁶

12 Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 27.

13 Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, 9.

14 Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, 10.

15 Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, 9.

16 Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, 10.

*Belit/ İllsav (axiom, mütearife): Bir kuramın temel ya da kanıtlanamayan bir önermesi. Bkz. Teo Grünberg, vd., *Mantık Terimler Sözlüğü* (Ankara: METU Press, 2003), 66.

O halde tanıtlamalı kıyasın temel öğelerinden birisi, belitlerdir.* Bu ilkeler, önceden bilinmekle birlikte sonuçtan da daha iyi bilinen aksiyomları ifade etmektedir. Tanıtlamalı kıyaslar söz konusu olduğunda, kimi bilimlerin nesnelere farklı olmasından ötürü problem, çıkarımların formel yapılarından sıyrılıp önermelerin içeriksel yapılarına doğru yönelmiştir. Çünkü tanıtlamalı tasımın çeşitli bilimlerde kullanılması demek, aynı zamanda deney ve gözleme dayalı ifadelerin bulunması demektir. Dolayısıyla bu durum Aristoteles'e, tek teklerden duyumlara ve deneyime; buradan da tümevarıma, tümellere ve belitlere kadar ki olan tüm süreci açıklaması zorunluluğunu getirmiştir. Bununla birlikte, ilk olanlara yani ilk öncüllere dair ihtiyacın nedeni şu şekilde açıklanabilir: "Her şeyi kanıtlamak olanaksızdır; çünkü bu geriye doğru *in infinitum*'a, sonsuza kadar gitmek olurdu. Bu nedenle, yapılabilecek olan şey kanıtlanamaz aksiyomlardan yola çıkmaktır ki, bir kuramın ilkeleri de bu tür aksiyomlardan türetilir."¹⁷

Tüm kıyaslar belirli geçerli kalıpların araştırılmasıdır ve Aristoteles çıkarımların geçerliliğinin, insan aklına uygunluğuna dair bir gerekçe ile sezgisel olarak kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Oysa bu sezgiselliğin temelde, bireyleri konu alan sınıflar mantığına dayandığı ortadadır. Nitekim onun tüm felsefesi, bununla birlikte tüm mantığı kendi ontolojisi ile sıkı bir ilişki içerisinde. Mantık üzerine yapılan araştırmaların epistemolojik olarak ifade edilebilirliğine dayanarak onun mantığının, ontolojiye dayalı bir epistemoloji olduğu ifade edilebilir ve bu doğru bir tespittir.¹⁸ Buna göre Aristoteles'in tüm araştırması, gerçekte "var olanlar" üzerinedir ve bu "var olanlar" a yönelik nasıl bir edinimin sağlanabileceği konusu, Aristoteles'in ele aldığı en temel problemlerden birisidir. Onun deyişle: "Tüm insanlar doğal olarak bilmek ister. Duyularımızdan aldığımız zekv bunun bir kanıtıdır."¹⁹ O halde bilme ediniminin kendisi, bu edinimin sonucunda ortaya çıkan ürün ve bunlar arasındaki ilişki, araştırmasının önemli konularındandır. Nitekim onun mantığına dair bir eğilim söz konusu olacaksa, bilginin ne olduğu sorusu tasımın ne olduğu sorgusuna, tasımın ne olduğu sorusu ise onun dayanaklarının ne olduğu sorgusuna götürmektedir.

Russell'in Gözünden Aristoteles'in Kıyas Teorisi

Bertrand Russell, döneminin ileri gelen düşünürlerinden birisi olmakla birlikte, sembolik/lojistik mantığın kurucuları arasındadır. Aynı zamanda kendi çağdaşları ve geçmişi üzerine olan titiz çalışmaları, mantık üzerine olan araştırmalarını yapmasına çok büyük katkı sağlamıştır. Russell, Aristoteles'in mantığına yönelik düşüncelerini ifade ederken, kendisinden önce kabul edilen dönem içerisindeki mantığın eksikliklerini onarmakta ve yeni bir bakış açısı altında çok yönlülüğünü de ortaya koymaktadır.

Russell'a göre Aristoteles, bir profesör gibi yazan ilk kişidir.²⁰ Onun sistematik tavrı ve mantığa yüklediği anlam, kendisinden sonraki dönemlere büyük etkisinin bir nedenidir. Özellikle Orta Çağ'ın mantığı,-kendi gelişmelerini içerisinde barındırmakla birlikte- çoğunlukla Aristoteles geleneğine bağlı bir şekilde geliştirilmiştir. Bu dönemin mantığına yönelik Russell'ın sözlerine

17 Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, 33.

18 Muttalıp Özcan, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler* (Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2016), 273.

19 Aristoteles, *Metafizik*, 107.

20 Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Felsefe, 2018), 299.

yer vermek gerekirse: “Mantık, Orta Çağ'da ve oradan günümüze dek, tasımsal çıkarımın teknik terim ve kurallarının skolastik bir derlemesi olmaktan öte bir anlam taşımamıştır.”²¹ Nitekim, mantığın bu derlemesinin artık yeterli olmayacağını belirten Russell, Aristoteles'in kıyas ve çıkarımları veya bunların Skolastik yorumları üzerine olan görüşlerinin altını defalarca çizmiştir. Çalışmanın amacı gereği, Russell'in içerisinde bulunduğu mantıksal tavır doğrultusunda kıyasların nasıl bir anlama sahip olduğu konusu açıklanacaktır. Onun, ele aldığı araştırmasının ana fikirleri öncelikli olarak iki önemli ayrıntıyı içermektedir. Bu ayrıntılardan ilki, kıyaslardaki önermelerin sadece özne ve yüklem ilişkisi temelinde kuruluşuna yönelik bir tespit; ikincisi ise, kıyas teorisinin dedüksiyon temelli bir metot sunmasına yöneliktir. Burada öncelikli olarak ilk konu açıklanacaktır.

Önermelerin nasıl bir yapıda olması gerektiği sorusu, düşüncenin temel formlarını açıklama girişiminden bu yana hep tartışma konusu olmuştur. En temel hali ile bir önerme; “ağaç” (özne), “canlı” (yüklem) ve “-dır” (kopula) öğeleri ile birlikte basit ya da bileşik bir yapıda oluşturulabilir. Bununla birlikte Aristoteles'in ifade ettiği önermeler, içerdiği terimlerin konuları fark etmeksizin sadece özne ve yüklem ilişkisi temelinde kurulmuştur. Burada yüklem, öznenin kendisine yüklenen ve özneyi, kısmi ya da bütüncül olarak içerendir. Özne ise önermenin taşıyıcı olarak birey ve sınıf ilişkisinin kurucusu anlamına gelmektedir. Russell'in da ifade ettiği gibi: “Şimdi, geleneksel mantık da der ki, her önerme bir özneye bir yüklem verir ve bundan da yalnızca tek özne, o da Saltık olabileceği çıkar, çünkü iki özne olsaydı, bunların iki tane olduğu önerisi her birine bir yüklem veremezdi.”²² Kavramların birbirlerini içermelerine yönelik olan bu yorumlar hem kavramlar arasındaki ilişkilerin hem de önermeler arasındaki bağıntının net bir şekilde anlaşılmasına engel olmuştur. Aynı şekilde, kıyasa giden yol da bu bakış açısı altında daha karmaşık bir hal almıştır. Nitekim bir önerme, birbirlerini içermeyen farklı ilişkilerden meydana gelebilir. Aynı şekilde bir çıkarım da her zaman sadece orta terimin varlığı ile gerçekleşmeyebilir. Aristoteles'in açıklamaları doğrultusunda “Platon insandır” şeklindeki bir önermede yer alan “insan” kavramının kaplamı, tek tek insanların bulunduğu bir kümeyi ifade etmektedir. Aynı zamanda böyle bir yüklem “insan” olmanın tüm ayırt edici özelliklerini de içerisinde barındırır. O halde iki fert arasındaki ilişki yine sınıflama mantığı temelinde ifade edilmektedir.

Aristoteles'ten farklı olarak Russell, bir önermenin yalnızca özne ve yüklem ilişkisi çerçevesinde kurulamayacağını altını çizmiştir. Kendi örneğinde de ifade ettiği gibi: “Bu şey ötekinden büyüktür” önermesi yalnızca “bu”nun niteliğini belirtmemekte, aynı zamanda “bu” ile “öteki” arasında bir bağıntı da kurulmaktadır. Bu nedenle, iki şey arasında bağıntı bildiren önermeler özne ve yüklem ilişkisinden farklı bir anlam ifade etmektedir.²³ Bununla birlikte, Aristoteles'in temele aldığı özne-yüklem ilişkisi, kendi felsefesiyle de bağıntılı olarak belirli görüşlerin ifade edilmesini olanaklı kılmaktayken; matematik, geometri ve birçok farklı bilimlerin gelişmesi ile birlikte, bağıntıların ifade edilmesini zorunlu bir hale getirmiştir. Özellikle Russell'in da içerisinde bulunduğu lojistik mantık geleneğinin daha ilk aşamalarında, şöyle bir sembolün ifade

21 Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996), 13.

22 Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, 42.

23 Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, 48.

edilmesi Aristoteles'in ele aldığı özne-yüklem ilişkisi açısından problem yaratmaktadır. Örneğin matematikte kullanılan " \leq " (küçük veya eşit) sembolünün tanımı şu şekildedir, " $(x < y) \vee (x = y)$ " 2-li önerme kalıbı yardımıyla; " $x \leq y$ dk $(x < y) \vee (x = y)$ " şeklinde tanımlanır.²⁴ O halde, az önce örneği verilen "Bu şey ötekenden büyüktür" önermesindeki "-den büyüktür" bağıntısı, terimlerin özelliklerine indirgenemez bir yapıdadır.

Russell'a göre özne ve yüklem ilişkisi temelinde kurulan öncüllere dayalı çıkarımlar, yine bu çerçevede, kimi eksiklikleri barındırmaktadır. Özellikle, Aristoteles'in kıyaslar söz konusu olduğunda önem verdiği konu tümel önermelerdir ve Russell'ın ifadesine göre o, tümel önermelerin varoluş bildirdiği iddiasından yola çıkarak kıyas teorisini oluşturmuştur.

Bütün Yunanlılar insandır

Bütün Yunanlılar beyazdır

O halde bazı insanlar beyazdır

Çıkarımına bakıldığında sonuç önermesinin geçerliliği Yunanlıların var olduğu varsayımı ile ortaya konulabilir.²⁵ "Bütün Yunanlılar insandır" önermesi aynı zamanda, eğer bir şey Yunanlı ise, o Yunanlının insan olduğu anlamını da taşımaktadır. O halde öncül hem farazi bir anlam taşımakta hem de biçimsel olarak hipotetik bir yapıya sahiptir. Bu çıkarım, Russell'ın da ifade ettiği gibi "insan" olmayan bir şeye "Yunanlı" denilemeyeceği gerekçesiyle akla yatkın gelmektedir. Ancak burada, hemen şu soru sorulabilir; böyle bir kavrayış her türden çıkarımlar için geçerli midir? Russell'ın cevabı, daha başından beri kıyas şeklindeki çıkarımların gerçekte varsayımsal bir anlam ifade ettiğini belirtmesinde gizlidir. Onun ifadesiyle:

*"Bu tür genel önermelere ilişkin bilgimiz sorunu, çok zor bir sorundur. Bazen salt sözcükler: "Bütün Yunanlılar insandır" bilinir, çünkü insan olmadıkça bir şeye "Yunan" denilmez. Bu tür genel önermelerin aslı sözlükten öğrenilebilir; sözcüklerin kullanılma şekli dışında, dünyayla ilgili bize bir şey anlatmazlar; ama "bütün insanlar ölümlüdür" bu türden bir önerme değildir; ölümsüz bir insan konusunda mantık olarak çelişkili bir şey yoktur. Bu önermeye tümevarım temelinde inanırız; çünkü sözcüğü 150 yıldan fazla yaşayan bir kişiye ilişkin doğrulanmış bir vaka yoktur; ama bu durum önermeyi yalnızca olası hale getirir, kesin hale değil. Yaşayan insanlar var olduğu sürece kesin olamaz."*²⁶

Russell'ın kıyas teorisine yönelik açıklanan görüşleriyle doğru orantılı olarak ifade etmek istediği diğer bir konu şudur; Aristoteles, bir yüklem yüklemine, özgün öznenin yüklemi olabileceğini sanmakla hataya düşmüştür.²⁷ Buna göre; "bütün Yunanlılar insandır", "Platon bir Yunanlıdır", "Platon bir insandır" çıkarımına bakıldığında, "insan" yüklemi "Platon" şeklindeki

24 Teo Grünberg, *Anlama, Belirsizlik, Çok-Anlamlılık* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999), 28.

25 Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, 360.

26 Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, 362.

27 Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, 362.

bir özneye yüklenebilirken; “Yunanlılar” şeklindeki bir ifadenin yüklemi olamamaktadır. Çünkü burada “Platon”, gerçek bir özneyi ifade ederken, “Yunanlı” ifadesi gerçek bir özne değildir. Russell, bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “Adlar ile yüklemeler arasındaki ya da metafizik dille; tikeller ile tümeller arasındaki ayrım bu şekilde bulanıklaşır ve felsefe için feci sorunlar doğurur. Kafa karıştırıcı sonuçlardan biri, tek üyeli bir sınıfın, o tek üyeyle özdeş olduğunu varsaymaktır.”²⁸ O halde Russell’a göre, “bütün Yunanlılar insandır” önermesinin kabul edilmesi için, “bütün Yunanlılar ifade ettiklerim arasındadır” şeklinde ele alınan bir önermenin ayrı bir şekilde belirtilmesi gerekmektedir. Russell bu konuyu, gündelik hayatta sıkça kullanılan bir örnekle açıklamıştır: “ ‘Biriyle tanıştım’ gibi bir ifadeyi kiminle tanıştığımı bilmeden gayet iyi anlayabilirsiniz ve gerçek insan bu önermenin bir bileşeni değildir. Burada gerçekten ileri sürdüğünüz şey belirli bir önerme fonksiyonunun, eş deyişle ‘x ile tanıştım ve x bir insandır’ önerme fonksiyonunun bazen doğru olduğudur.”²⁹ O halde, bir taraftan ‘x’ değişkeninin yerini alabilecek gerçek bir özne söz konusu olabiliyorken, diğer taraftan ‘x’ değişkeninin yerini alabilecek gerçek bir özne ifade edilememektedir.

Tüm bu bilgilerin ışığında kıyasın ve Aristoteles’in temelde ele aldığı akıl yürütmenin gidişatı gereği önem arz eden tümel önermelerin Russell’ın gözünden nasıl bir yere sahip olduğu görülmektedir. Yapılan tüm açıklamalarına paralel olarak Russell’ın altını çizdiği konu; tümdengelsel çıkarımların gözdesi kabul edilen kıyasların, gerçekte deneysel genellemeler olduğu ve bu çıkarımların gerçekte tamda tek teklerin varsayımından yola çıkarak elde edildiğidir. Ona göre; “bütün insanlar ölümlüdür”, “Sokrates insandır”, “o halde, Sokrates ölümlüdür” şeklindeki bir çıkarım, gidişatı gereği yanlış bir yoldan ilerlemiştir. Russell bu durumu, şu şekilde ifade etmiştir: “Eğer Sokrates bizim tümevarımımızın dayandığı insanlardan biri değilse ‘bütün insanlar ölümlüdür’ biçimindeki genel önermeden dolaşmaktansa usavurmamızı A, B, C’imizden başlatıp Sokrates’e götürmek daha uygun olur. Çünkü Sokrates’in ölümlülük olasılığı, bizim verilerimize göre bütün insanların ölümlü olma olasılığından daha yüksektir.”³⁰

Russell için, önermelerin kuruluş şekillerine göre değişiklik göstermesi fark etmeksizin, örneği verilen çıkarımın geçerliliği ile; “Sokrates”, “insan” ve “ölümlü”lük terimleri arasında hiçbir bağ yoktur. Ona göre bu geçerlilik, şu ilke ile de ifade edilebilir: “Eğer bir şeyin belli bir özelliği varsa ve bu özellikte olan her şeyin başka bir özelliği de varsa, söz konusu şeyde de o öteki özellik vardır.”³¹ O halde kıyaslardaki geçerlilik, akıl yürütmenin kendisinden başlatıldığı ilk öncülün doğru kabul edilmesiyle birlikte, diğer önermelerin de doğru olmasının ispatı ile mümkündür.

Sonuç

Tüm bu bilgilerle birlikte kıyas teorisinin, mantığın tarihsel gelişimine sağladığı katkılar açıklanmış, bu teorisinin kurucusu olan Aristoteles’in ifadeleriyle birlikte genel bir belirlenim

28 Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, 363.

29 Bertrand Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. D. Arlı Çil, Kurtul Güleç, Önder Ulak, Cenk Özdağ (İstanbul: Alfa Bilim, 2015), 102.

30 Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu (Ankara: Say Yayınları, 2017), 91.

31 Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, 47.

oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın diğer bir yönü, Russell’ın gözünden kıyas teorisinin nasıl bir anlama sahip olduğu ile ilgilidir. Bu doğrultuda onun değindiği temel konuların, kıyasın biçimsel yapısıyla ilişkili olarak önermelerin varoluş sorununa ve yine önermelerin oluşturulduğu özne ve yüklem ilişkisine yönelik olduğu ifade edilebilir. Aristoteles’in “Organon” yani düşünmenin bir “alet”i anlamına gelen mantığı, kendi felsefe sistemiyle sıkı bir ilişki içerisindedir. Onun akıl yürütmenin geçerli kalıplarını kurma çabasına girdiği bu çetrefilli yol, yine kendi ontolojisi ile ilişkili biçimde yoğun bir dile sahiptir. Bununla birlikte ortaya konulan her bir öge, onun metafizik üzerine araştırmaları çerçevesinde ele alınmalı ve bu bağlamla yürütülen bir araştırma bütünlüklü bir kavrayışı da beraberinde getirmelidir.

Aristoteles’in böyle bir dili kullanmasının negatif yararından farklı olarak Russell, yeni gelenekle birlikte farklı bir dilin ve çok yönlü kavrayışın olanaklılığını belirtmiştir. Bu durum, birtakım sembolik kalküller çerçevesinde bilginin gelişimine daha uygun bir usavurmaların mümkün olacağını ifade etmektedir. Bu gelenekle birlikte kıyas teorisinin içerdiği yapısal ve içeriksel eksiklikler daha kolay bir biçimde ortaya çıkartılabilmektedir. Ancak Aristoteles’in mantıksal çalışmaların mahiyetine yüklediği anlam bugün hala önemini koruyan büyük bir anlayışı beraberinde getirmiştir. Onun önemi, çıkarımların geçerliliğini formel kalıplar çerçevesinde ele almasıdır. Russell da tıpkı onun gibi çıkarımları daha açık, belirgin ve geçerli bir biçimde ortaya koymaya çalışmıştır. Kullanılan dilin farklı olmasıyla birlikte her iki gelenek de akıl yürütme ve çıkarımların, kesin ve doğru bir biçimde ilerlemesini hedeflemektedir. Mantığın gelişim sürecine bakıldığında Aristoteles ve Russell da dahil olmak üzere, kendi özel katkısıyla birlikte günümüze kadar gelen her bir araştırma, aynı sürecin parçası olmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Bu süreç içerisinde, bilginin sağlam bir zemine sahip olabilmesi amacıyla her bir ögenin formal ve içeriksel alt yapıları araştırılmıştır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynaklar

- Aristoteles. *İkinci Çözümler*. Çeviren Ali Houshiary. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Aristoteles. *Metafizik*. Çeviren Ahmet Arslan. İstanbul: Divan Kitap, 2017.
- Aristoteles. *Organon 3 Birinci Analitikler*. Çeviren Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966.
- Aristoteles. *Organon 5 Topikler*. Çeviren Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Descartes, Rene. *Yöntem Üzerine Konuşma*. Çeviren Murat Erşen. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Diemer,A., Patzig,G., Feys,R., Heinemann,F., König, Margenau,H., Stegmüller,W., Delius,H., Frenzel,I., Stratenwerth,G., Fetscher,I., Kempster,J., Bumann,W., Krings,H., Baumgartner,A. *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*. Çeviren Doğan Özlem. İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990.
- Doğan, Neslihan. “Bertrand Russell’in Aristoteles’in Mantığına Yöneltilmiş Eleştiriler ve Bir Değerlendirme.” Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Emiroğlu, İbrahim, Altunya, Hülya. *Örnekleriyle Mantık Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Grünberg, Teo. *Anlama, Belirsizlik, Çok-Anlamlılık*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999.

- Grünberg, Teo, Grünberg, David, Onart, Adnan ve Turan, Halil. *Mantık Terimler Sözlüğü*. Ankara: METU Press, 2003.
- Özlem, Doğan. *Mantık*. İstanbul: Notos Kitap, 2017.
- Özcan, Muttalip. *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*. Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2016.
- Russell, Bertrand. *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*. Çeviren Vehbi Hacıkadiroğlu. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1996.
- Russell, Bertrand. *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*. Çeviren Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Ulak ve Cenk Özdağ. İstanbul: Alfa Bilim, 2015.
- Russell, Bertrand. *Felsefe Sorunları*. Çeviren Vehbi Hacıkadiroğlu. Ankara: Say Yayınları, 2017.
- Russell, Bertrand. *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*. Çeviren Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Felsefe, 2018.
- Ross, David. *Aristoteles*. Çeviren Ahmet Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2017.